

4.2. Χρονολόγιο της αποκάλυψης των οικοδομικών στοιχείων του Τελεστηρίου κατά τον 19^ο αι.

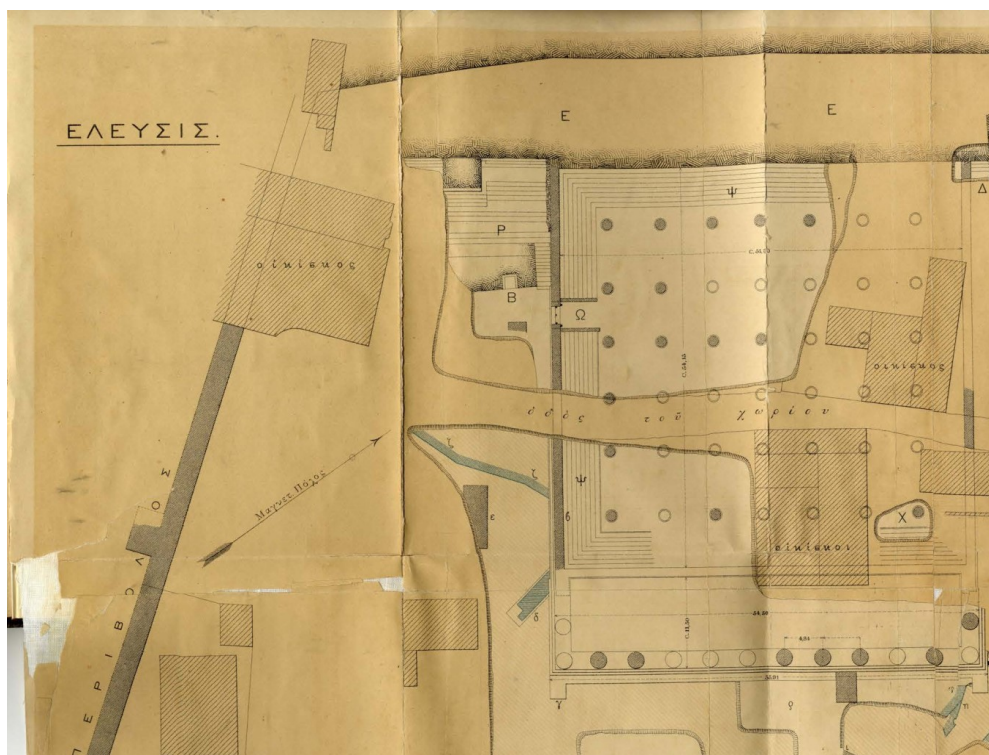
Στην ενότητα αυτή συνοψίζεται το χρονικό της ανασκαφικής διερεύνησης του Τελεστηρίου με στόχο να απαντηθούν δυο, κυρίως, ερωτήματα: α) ποιες θέσεις ανασκάφησαν από τους εκάστοτε ανασκαφείς και σε ποιο βάθος έφτασαν κάθε φορά και β) τι σώζεται σήμερα κάτω από τα επιχωμένα τμήματα του μνημείου, με έμφαση στην περιοχή του Πεισιστράτειου Τελεστηρίου; Οι ερωτήσεις αυτές συνιστούν συμπλήρωση της διαθέσιμης τεκμηρίωσης με χρήση, όμως, πρωτογενούς υλικού.

Το έτος 1882³ η ανασκαφή ξεκίνησε εξωτερικά της ΝΑ γωνίας του Περίκλειου Τελεστηρίου και συνεχίστηκε στην Φιλώνειο Στοά και το εξωτερικό τμήμα της ΒΑ γωνίας του. Παράλληλα με διερεύνηση της ευρύτερης ανατολικής και βορειοανατολικής περιοχής εξωτερικά του Τελεστηρίου (προς το Περίκλειο και το Πεισιστράτειο τείχος), έλαβε χώρα ανασκαφή του ανατολικού τοίχου του Σηκού σε βάθος δυο βαθμίδων. Η κατώτερη από τις βαθμίδες θεωρήθηκε η ευθυντηρία του τοίχου δηλ. η ανώτατη στρώση του στερεοβάτη του θυραίου τοίχου του Περίκλειου Τελεστηρίου. Προς βορράν, γίνεται αναφορά για ανασκαφή περί κίονα που βρίσκεται σε θέση που σημειώνεται με Χ (η οποία αντιστοιχεί στον κίονα VII6), πλην όμως δεν προχώρησε σε βάθος. Όπως αναφέρεται στην υποσημείωση 1 της σελ. 97: «(...) και της πρώτης σειράς η τελευταία προς τα δεξιά κατά το γράμμα Χ, ης η μεν βαθύτερα θεμελίωσις δεν εγένετο εισέτι γνωστή (...)». Προφανώς, λοιπόν, η ανασκαφή δεν έφτασε ως το βραχώδες υπόβαθρο. Άλλωστε οι παρακείμενοι οικίσκοι (ακριβώς επί του ανατολικού τμήματος του Πεισιστράτειου Σηκού) εμπόδιζαν την ανασκαφή (Εικόνα 2α). Ακολούθησε ανασκαφή στην εσωτερική ΝΔ περιοχή του μνημείου και αποκάλυψη της εισόδου Ω (σημερινή ΕΙΣ.3). Στην υποσημείωση 1 της σελ. 96, ο Φίλιος αναφέρει χαρακτηριστικά: «(...) Η καλύπτουσα αυτά επίχωσις ήτοι αληθώς και τώρα μεγάλη κατά τα δυσμικώτερα μέρη, ένθα ο βράχος σχεδόν ολόκληρος (5.00 Γ.Μ. ύψος περίπου) δεν εφάνετο, ενώ πάλιν αλλαχού το βραχώδες έδαφος του Ναού ανευρέθη εις βάθος 1.00 – 1.20 Γ.Μ. υπό το σημερινόν έδαφος της οδού του Χωρίου». Η ανασκαφή στο εσωτερικό του κτηρίου ολοκληρώθηκε με την αποκάλυψη της ΒΔ γωνίας του ναού, ακριβώς κάτω από το άνδριο (θέση Δ). Εξωτερικά, η ανασκαφή απεκάλυψε την νότια κλίμακα και το ανώτερο τμήμα της βόρειας κλίμακας (θέση Δ).

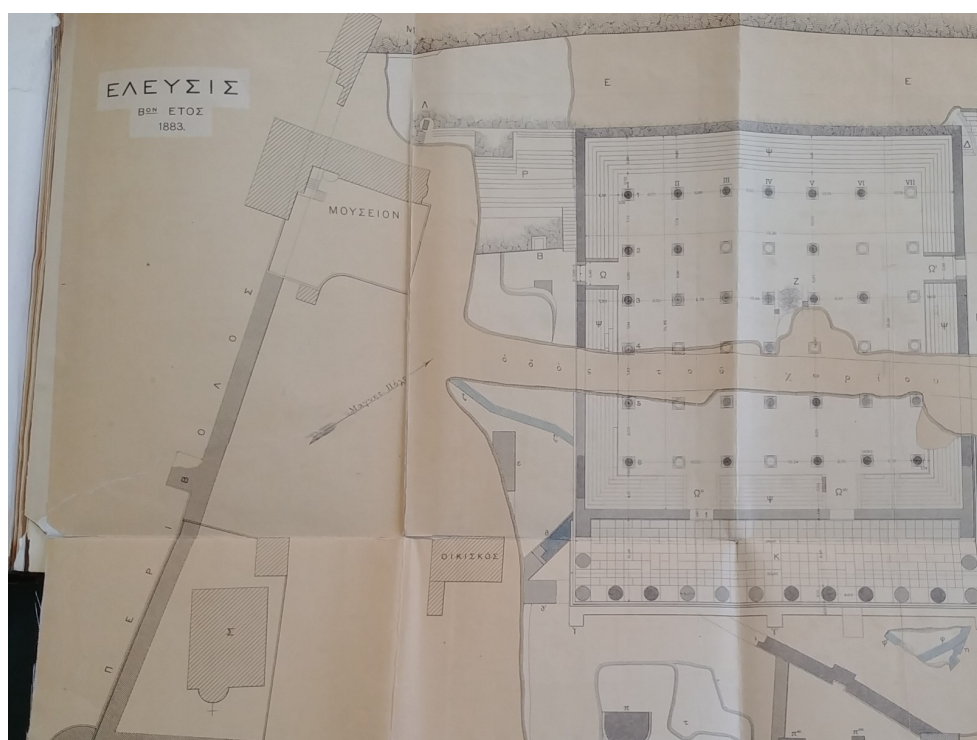
Το έτος 1883⁴ με την ολοκλήρωση της τακτοποίησης των διασπάρτων ενεπίγραφων μελών, «ήρξατο ή κυρίως σκαφή σπεύδουσα ν' αποκαλύψη καί τὰ κεχωσμένα έτι μέρη τῆς Στοάς καί τοῦ Σηκοῦ καθ' ὅσον ήλευθεροῦτο ὁ χώρος, ἀγοραζομένων καί κατεδαφιζομένων τῶν ἐκεῖ οἰκίσκων». Κατά την περίοδο αυτή αποκαλύφθηκε η θύρα Ω' (σημερινή ΕΙΣ.2) και ακολούθησε απομάκρυνση των επιχώσεων και ανασκαφή προς δυσμάς και μέχρι τον βράχο. Επίσης, για πρώτη φορά (σελ. 55) έγινε παρατήρηση και ερμηνεία του βραχώδους εξάρματος στο μέσον, περίπου, του Τελεστηρίου, το οποίο σήμερα γνωρίζουμε ότι αποτελεί τμήμα του Ανακτόρου: «Νὰ ἰδρῦετο λοιπὸν ἐκεῖ βωμὸς ἢ παραπλήσιόν τι κτίσμα χρήσιμον ὅπωςδῆποτε εἰς τὰ κατὰ τὴν μύησιν μηχανήματα τῶν ἱερέων;», αναρωτήθηκε με οξυδέρκεια ο ανασκαφέας. Συνεχίζοντας στον ανατολικό (θυραίο) τοίχο, ο Δ.Φίλιος παρατήρησε ορισμένα κατάλοιπα, τα οποία παρουσιάζουν μια δομή αντίστοιχη με των τοίχων που σώζονται εκατέρωθεν των θυρών Ω και Ω' (και σήμερα γνωρίζουμε ότι αντιστοιχούν στα κατάλοιπα των πλαϊνών τοίχων των βαθμίδων). Συμπέρανε, λοιπόν, ότι εκεί έπρεπε να υπάρχει θύρα, την οποία ονόμασε Θύρα Ω''' (σημερινή ΕΙΣ.6). Βάσει της θέσης της, η οποία δεν βρίσκεται κοντά στον άξονα συμμετρίας του κτηρίου, ο ανασκαφέας συμπέρανε επιπλέον ότι ο ανατολικός τοίχος θα έπρεπε να έχει δυο θύρες και όχι μια, όπως είχαν υποθέσει οι Dilettanti (σελ. 58). Σήμερα γνωρίζουμε ότι έχει επιβεβαιωθεί. Η εξέλιξη της αναγνώρισης του ανατολικού τοίχου προκύπτει από την σύγκριση των σχεδίων Dörpfeld στην Εικόνα 2α και β. Ως προς τους πλαϊνούς (βόρειο και νότιο) τοίχους, όμως, ο Δ.Φίλιος εξακολουθούσε τότε να θεωρεί ότι είχαν μια θύρα καθώς δεν είχαν βρεθεί (ως τότε) ίχνη των άλλων 2 (υποσημ. 4, σελ. 57-58). Επίσης βρήκε λίθο σχήματος Γ και τον αναγνώρισε ως παραστάδα της θύρας Ω'''.

³ ΠΑΕ 1882 σελ. 84-103

⁴ ΠΑΕ 1883 σελ. 51-67

(α)

(β)

Εικόνα 2 Σχέδια του W.Dörpfeld των ανασκαφών του Δ.Φιλίου με το πέρας των ανασκαφών (α) του έτους 1882 (ΓΑΕ 1882, 84-103) και (β) του έτους 1883 (ΓΑΕ 1883, 51-67).

Ωστόσο, πάλι δεν ανεσκάφη το ανατολικό τμήμα (δηλ. το τμήμα που αντιστοιχεί, όπως γνωρίζουμε σήμερα, στο Πεισιστράτειο Τελεστήριο) του Σηκού: «(...) Και δεν ανεσκάφη μεν αληθώς μέχρι τούδε έως του στερεού εδάφους το από της οδού του χωρίου και πέραν προς ανατολάς μέρος του Σηκού, η δε μέχρι του νυν σκαφή αυτού δεν μας έφερε πανταχού εις φως λείψανα των κίωνων (...)» (σελ. 52 υποσημ. 2). Εξωτερικά έγινε αποκάλυψη της βόρειας κλίμακας και του εξωτερικού του βορείου τοίχου (τοίχος T1) και ακολούθησε επέκταση της ανασκαφής προς τα νοτιοανατολικά και ανατολικά μέχρι το Περίκλειο Τείχος.

Ολοκληρώνοντας την αναφορά μας για την ανασκαφική περίοδο του 1883, ας επισημανθεί η ακόλουθη σημαντική παρατήρηση: «Λίθος τις εκεί ευρεθείς και μήκος έχων ολίγον τι μείζον του πλάτους της πύλης (μ. 4,30 πλ. 0,65 πάχ. 0,65) δύναται να θεωρηθή ως το υπέρθυρον αυτής» (σελ. 53 υποσημ. 3).

Μόνο κατά τα έτη 1884-1885⁵ θα πρέπει η ανασκαφή του Δ.Φιλίου να έφτασε στο βραχύδες υπόβαθρο, αλλά μόνο στο Περίκλειο τμήμα του Τελεστηρίου. Αναφέρει ο ανασκαφέας στην σελ. 71: «(...) Και πρώτον μεν έκρινα καλόν, όπου το πράγμα ην δυνατόν, να ερευνήσω και έσωθεν τα θεμέλια του Στερεοβάτου του Σηκού και επειδή κατά την μεσημβρινήν αυτού πλευράν και την μεσημβρινοανατολικήν γωνίαν αι βαθμίδες δεν εσώζοντο, κατεστραμμένοι ούσαι κατά το πλείστον, ηρξάμην εντεύθεν της ερεύνης και παρητήρησα ότι και έσωθεν ο Στερεοβάτης τον αυτόν είχε τρόπον οικοδομής, οίον και έξωθεν, και έφθανεν, επί του βράχου εννοείται εδραζόμενος, ενιαχού (κατά την γωνίαν μάλιστα) εις βάθος 6,50 ήτοι 7,50 Γ.Μ. υπό το δάπεδον της Στοάς (3) 14 αριθμών ενταύθα δόμους εκ κανονικών πωρίνων παραλληλογράμμων πλίνθων σταυροειδώς τεθειμένων (πλην των τριών ανωτέρων δόμων, δεικνυόντων ανωμαλία τινά περί την τοποθέτησιν των πλίνθων των) (...)». Ακολούθησε διερεύνηση στην βορειοανατολική περιοχή του Τελεστηρίου, όπου και, για πρώτη φορά, αναγνωρίστηκε ότι στην θέση αυτή προϋπήρχε Ναός με Σηκό και Προστώο (σελ. 73), κάτοψης τετραγωνικής⁶ με 25 κίονες διατεταγμένους σε κάρναβο 5Χ5. Διαπίστωσε ότι, στο ανατολικό αυτό τμήμα⁷ οι κίονες αυτού του παλαιότερου Ναού δεν εδράζονταν στο βράχο αλλά σε επίχωση. Συγχρόνως, ανέσκαψε και αναγνώρισε το κατάλοιπα του πρώιμου αρχαϊκού Ναού, κάτι που δεν μας εκπλήσσει καθώς σώζονται στην ίδια περίπου στάθμη με τις βάσεις του Πεισιστρατείου Τελεστηρίου, οπότε η αποκάλυψη των μεν συνεπάγεται αυτόματα και αποκάλυψη των δε. Αναφέρεται ξεκάθαρα ότι έφτασε μέχρι τον βράχο (σελ. 77), ωστόσο θεωρούμε ότι αναφέρεται στο τμήμα δυτικά του Πεισιστρατείου Τελεστηρίου και όχι ανατολικά (εκεί δηλ. που αποτυπώθηκε ο καμπύλος – δηλ. γεωμετρικός – τοίχος).

Επιπλέον, επιβεβαιώθηκε πλέον η ύπαρξη των δυο ανατολικότερων πυλών (σήμερα ΕΙΣ. 1 και ΕΙΣ.4) του βορείου και νοτίου τοίχου του Τελεστηρίου αντίστοιχα. Επίσης, «(...) Τούτων δε γενομένων δεν έμειναν ανεξερεύνητα, εννοείται, και τα κατά τας Πύλας του Σηκού, η δε έρευνα αυτή όχι μόνον εβεβαίωσε την ύπαρξιν των δυο προς την Φιλώνειον Στοάν πυλών (Ω', Ω'') (2) αλλ' απεκάλυψε τα λείψανα και ετέρων δυο πυλών (Ω', Ω''') και εις τοιαύτην θέσιν, ένθα ουδείς ηδύνατο να προεικάση την ύπαρξιν αυτών (...)»⁸ (σελ. 79). Η δε υποσημείωση (2) αναφέρει: «Και της Ω''⁹ σώζονται κατά το πλείστον τα θεμέλια των διακοπτόντων την συνέχειαν των βαθμίδων τοίχων της μαρτυρούντα και ταύτα ικανώς την ύπαρξιν αυτής» (υποσημ. 2 σελ. 79). Με τα ανωτέρω, ο ανασκαφέας αναθεωρεί τις απόψεις του ως προς το ζήτημα των θυρών του βορείου και του νοτίου τοίχου του Περίκλειου Τελεστηρίου.

Επανερχόμαστε τώρα στο ζήτημα των καμπύλων (σήμερα γνωστών πλέον ως γεωμετρικών) καταλοίπων και το ερώτημα που τίθεται, είναι εάν στην θέση αυτή έγινε πλήρης αποχωμάτωση ή εάν η ανασκαφή που προαναφέρθηκε ήταν μόνο τοπική. Είναι βέβαιο ότι οι τοίχοι αυτοί εντοπίστηκαν, όπως προκύπτει από το σχέδιο των ανασκαφών του 1884 από τον W.Dörpfeld (Εικόνα 3α). Ωστόσο, δεν βρέθηκε

⁵ ΠΑΕ 1884 σελ. 64-87

⁶ Κατά τις ανασκαφές Κουρουνιώτη – Τραυλού και κατόπιν ανασκαφής παρά το μέσον του βορείου Τοίχου βρέθηκαν κατάλοιπα που αποδόθηκαν στο πρώιμο αρχαϊκό Τελεστήριο με συνέπεια να διατυπωθεί η υπόθεση ότι η κάτοψη του είναι ορθογώνια βλ. ΑΔ 14 Παράρτημα σελ. 6-7 και ΑΕ 1950-51 σελ. 3 (σχέδιο) καθώς και ενότητα 4.4.9.

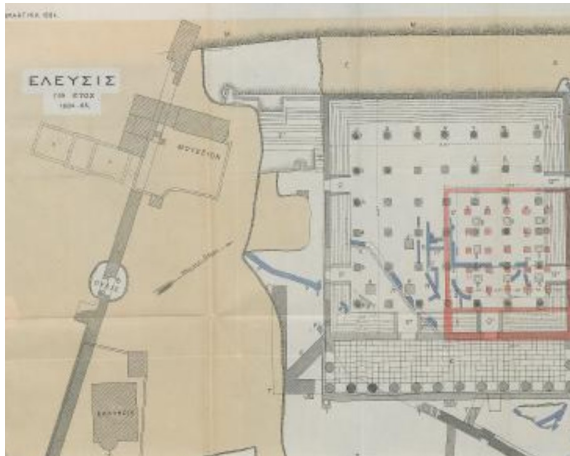
⁷ Για το βάθος της ανασκαφής Φιλίου στην θέση αυτή θα επανέλουμε στην συνέχεια στην αυτή ενότητα.

⁸ Αν και κρίνοντας εξ των υστέρων, θεωρούμε την παρατήρηση υπερβολική. Αν ο βόρειος και ο νότιος τοίχος του Τελεστηρίου είχαν μια μόνο είσοδο, αυτή δεν θα έπρεπε να είναι στο μέσον τους;

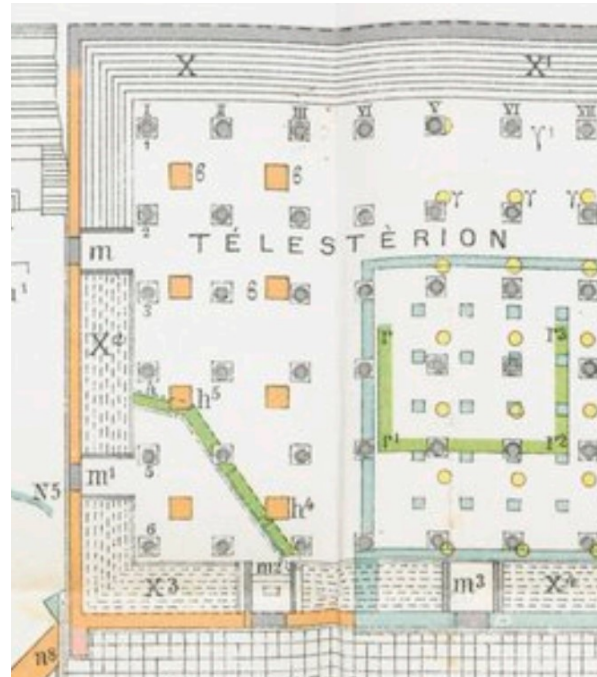
⁹ Δηλαδή της νότιας εισόδου του θυραίου τοίχου, σημερινής ΕΙΣ.5 τα κατάλοιπα. Σχετικά βλ. ενότητα 4.5.

κάποιος σχολιασμός επ'αυτών και, επιπλέον, οι τοίχοι αυτοί δεν εμφανίζονται στο μεταγενέστερο σχέδιο που δημοσίευσε ο Δ.Φίλιος¹⁰ (Εικόνα 3β). Αυτό σημαίνει ότι ο ανασκαφέας δεν προχώρησε την ανασκαφή περισσότερο στην θέση αυτή, αλλιώς πολύ σύντομα θα είχε συναντήσει όλη αυτή την σειρά καταλοίπων, που πλέον γνωρίζουμε ότι ανήκουν στο γεωμετρικό και στο μυκηναϊκό Ιερό.

Με άλλα λόγια, η αναφορά του Δ.Φιλίου αφορά τοπική ανασκαφή, νοτίως του καμπύλου τοίχου, η οποία έγινε στην θέση που ο Noack σχεδιάζει ως τομές 3 και 18 στον Πίν. 2 του τ.2 της μελέτης του. Άλλωστε, η ανασκαφή πλησίον του νοτίου τοίχου του Πεισιστράτειου Τελεστηρίου (Εικόνα 12) μοιραία συνεπάγεται την εύρεση της αρχής, έστω, του καμπύλου τοίχου.

(α)

(β)

Εικόνα 3 (α) Σχέδιο με την πρόοδο των ανασκαφών και χρονολογική διάκριση των ευρεθέντων καταλοίπων (W.Dörpfeld, ΠΑΕ 1884). Με μπλέ σημειώνονται οι τοίχοι που αποδίδονται εν γένει στην προ του Πεισιστράτου περίοδο (πηγή εικόνας: Ελ.-Α.Χλέπα, Μελέτη Τεκμηρίωσης του Τελεστηρίου για την υποστήριξη των μελετών αποκατάστασης και ανάδειξης 2015), (β) Το Τελεστήριο μετά τις ανασκαφές 1882-1895 (απόσπασμα σχεδίου από D.Philios, 1896, πηγή: gallica.bnf.fr)

Άρα, η στάθμη του εδάφους στην ευρύτερη περιοχή του καμπύλου τοίχου θα πρέπει να παρέμεινε στην στάθμη περίπου της στέψης του, και αυτή την κατάσταση βρήκαν και ανέσκαψαν οι Κουρουνιώτης & Τραυλός κατά τα έτη 1928-1930. Η ερμηνεία των φάσεων του Τελεστηρίου που δίνει ο Δ.Φίλιος αποτελεί ακόμα μια ένδειξη ότι ο καμπύλος τοιχίσκος δεν αξιολογήθηκε περαιτέρω. Πράγματι, κατά τον Δ.Φίλιο, οι φάσεις εξέλιξης του Τελεστηρίου διακρίνονται σε:

«1) Τήν τοῦ παναρχαίου (Α), 2) τήν τοῦ ἐπὶ τῶν Περσικῶν πολέμων καταστραφέντος (Β), 3) τήν ἀνοικοδόμησιν αὐτοῦ, ἣν ὑποδηλοῦσιν οἱ κίονες βββ . . . (Β'), 4) τήν τοῦ ἐπὶ Περικλέους κτισθέντος (Γ), 5) τήν τῆς οἰκοδομῆς τῆς Φιλωνείου Στοᾶς (Γ') καὶ 6) τήν τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ σηκοῦ μετασκευῆς ἐν ὑστεροτέροις (Ρωμαϊκοῖς πιθανῶς) χρόνοις (Δ)»¹¹.

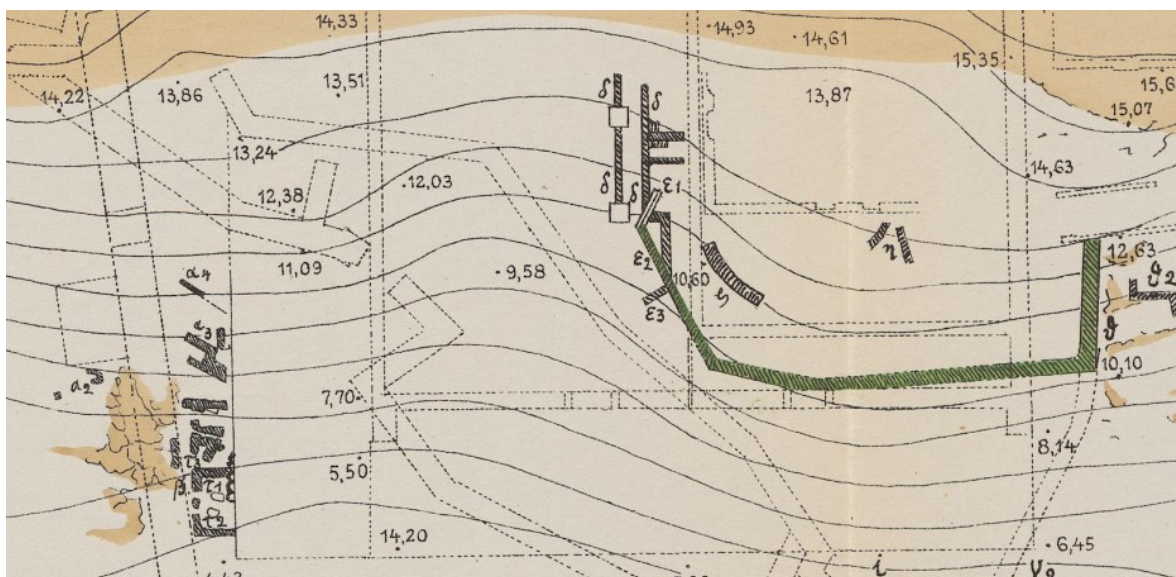
¹⁰ Démétrios Philios, *Éleusis, ses mystères, ses ruines et son musée*, imprim. A.Constantinides, Athènes 1896.

¹¹ ΠΑΕ 1884 σελ. 82

Αν ο καμπύλος τοίχος είχε πραγματικά αποκαλυφθεί, τότε αποκλείεται ένας ανασκαφέας της εμπειρίας του Δ.Φιλίου να μην είχε αντιληφθεί ότι επρόκειτο για μια δομή που δημιουργούσε, αν μη τι άλλο, πρόβλημα στο ερμηνευτικό του σχήμα. Ως επιβεβαίωση, ανατρέχουμε εκ νέου στον Noack, ο οποίος κατέγραψε στον Πίνακα 13 του τ.2 (Εικόνα 4) τα διαθέσιμα κατάλοιπα. Πράγματι, σημειώνονται τα ίδια ακριβώς κατάλοιπα που αναφέρει και ο Δ.Φίλιος (Εικόνα 3α), άρα επιβεβαιώνεται ότι η περιοχή αυτή δεν είχε αποχλωμασθεί μέχρι το βραχύδες υπόβαθρο. Αυτό που είδε ο Noack παρουσιάζεται στην Εικόνα 5α. Ο ίδιος σχολιάζει αυτά τα κατάλοιπα σε λίγες γραμμές, οι οποίες όμως αποδεικνύουν την οξυδέρκειά του:

«Εσωτερικά του μεγάλου αναλήμματος βρίσκονται, εκτός των τοιχίσκων που σημειώνονται με η¹² και δεν περιγράφονται περαιτέρω, τα κατάλοιπα κάποιου καμπύλου κτηρίου ζ, του οποίου τα λίγα ίχνη κατά το έτος 1906 εκ νέου διερευνήθηκαν και αποτυπώθηκαν. Αποτελούνταν από άτεχνα συσσωρευμένους αργούς λίθους, κάποιιοι από τους οποίους σήμερα εξέχουν. Η στέψη του σε υψόμετρο +12.525 παραμένει λίγο χαμηλότερα από το ύψος του αναλήμματος¹³. Αν πρόκειται μόνο για μια θεμελίωση, η ανωδομή της θα μπορούσε να βρίσκεται (σ.σ. εξέχει) πάνω από το ανάλημα, ωστόσο εγώ θα προτιμούσα να σκέφτομαι ότι είναι παλαιότερη. Τέτοια πρώιμα κατάλοιπα δεν μας δημιουργούν σήμερα απορίες. Στην Ολυμπία, στο Θέρμο και στον Ορχομενό σώζονται πολύ πιο ξεκάθαρα μπροστά στα μάτια μας από αυτά εδώ και τόσο στην άλτι του Ολύμπιου Δία όσο και στου αιτωλού Απόλλωνα, καλύφθηκαν εν μέρει από μια ιερή στρώση (σ.σ. από ένα μεταγενέστερο ιερό χώρο) σε μια πρώιμη περίοδο. Αντίστοιχη θα ήθελε κανείς να σκέφτεται την αλληλουχία στην Ελευσίνα, με την διαφορά ότι αυτός ο ιερός χώρος (σ.σ. θα πρέπει να) κατασκευάστηκε κάτω από αυτό το πρώτο ανάλημα»¹⁴.

Σε κάθε περίπτωση, ο Noack με τα διαθέσιμα δεδομένα έδωσε την δική του, ορθή όπως αποδείχτηκε, χρονολόγηση του αναλήμματος που βρίσκεται εξωτερικά του καμπύλου τοίχου ως «αρχαϊκού, το νωρίτερο γεωμετρικού». Αξιολογώντας δε τα κινητά ευρήματα, καταλήγει, τείνοντας συνάμα την σκυτάλη στους επόμενους: «Noch fehlt zunächst das sakrale Gebäude»¹⁵. «Απουσιάζει ακόμα το ιερό κτήριο».

Εικόνα 4 Απόσπασμα από τον Πίνακα 13 (Noack, τ.2) όπου φαίνονται τα κατάλοιπα που αποδίδονται στην προ του πρώιμου αρχαϊκού Τελεστήριου περίοδο

¹² Πρόκειται για τα δυο τοιχάρια δεξιά στην εικόνα, τα οποία είχε συναντήσει και ο Δ.Φίλιος

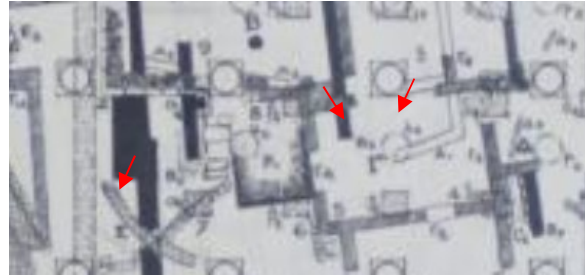
¹³ Εννοεί το αρχαϊκό ανάλημα που διαμόρφωνε την βάση για το αντίστοιχο Τελεστήριο. Σημειώνεται με πράσινο στον Πίνακα 13 του Noack.

¹⁴ Noack, τ.1, σελ. 10

¹⁵ ο.π. σελ. 15

(α)

(β)

Εικόνα 5 (α) τα κατάλοιπα του καμπύλου τοίχου ζ (Noack, τ.2, Πίν. 21c), (β) απόσπασμα από σχέδιο Ι.Τραυλού (ΑΔ 13 1930). Με κόκκινο βέλος υποδεικνύονται οι τοιχίσκοι που συνάντησε ο Δ.Φίλιος κατά την ανασκαφή του 1884 (πηγή: ψηφιακό αρχείο Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, www.archetai.gr).

Κατά τα έτη 1885-1887 αναφέρονται τα εξής αναφορικά με τις ανασκαφές στο εσωτερικό του Τελεστηρίου: «(...) Δια της απομακρύνσεως της επιχώσεως εκ του εσωτερικού του Τελεστηρίου απεκαλύφθησαν εξ ολοκλήρου μέχρι του βράχου τα θεμέλια του Πεισιστρατείου Τελεστηρίου και τα θεμέλια των πλείστων εκ των βάσεων των κίωνων των διαφόρων Τελεστηρίων (είκ 11 - 13). Έκ της μελέτης των διαφόρων θεμελιώσεων θα δειχθεί ίσως, ότι κατά την οικοδόμησιν του Περικλείου Τελεστηρίου εκτός της γνωστής τροποποιήσεως του σχεδίου (αραιόστυλον Ικτίνειον, και πυκνό-στυλον) έγινε και άλλη τροποποίησις, διότι πλησίον τινών εκ των βάσεων εκτείνεται στρώσις εκ πύρων, ήτις δύναται μόνον να εξηγηθεί ως αρχή θεμελιώσεως κίονος κατ' άλλο σχέδιον». Με δεδομένο ότι η ανασκαφή του ανατολικού τμήματος του Πεισιστράτειου (όπως γνωρίζουμε σήμερα) Σηκού δεν προχώρησε έως το βραχώδες υπόβαθρο μέχρι την ανασκαφή Κουρουνιώτη – Τραυλού, η ανασκαφή των ετών 1885-1887 δεν μπορεί παρά να σημαίνει ότι έγινε πλήρης αποχωμάτωση μόνο στο τμήμα που εκτείνεται δυτικά του πρώιμου αρχαϊκού Τελεστηρίου. Άλλωστε, υπενθυμίζεται ότι είχαν βρεθεί οι βάσεις όσων (Πεισιστράτειων) κίωνων βρίσκονται στο ανατολικό τμήμα του Σηκού, είχε γίνει και η τομή μέχρι τον βράχο κατά μήκος του νοτίου Πεισιστράτειου Τοίχου, οπότε ο ανασκαφέας έκρινε ότι δεν είχε λόγο να προχωρήσει χαμηλότερα. Τέλος, κατά το έτος 1886 έγινε ανασκαφή και καθαρισμός του υψηλού ανδῆρου.

Εν κατακλείδι, τα διαλαμβανόμενα στην παρούσα ενότητα – τα οποία προέκυψαν παράλληλα με την κύρια διερεύνηση, ήτοι την κατασκευαστική ανάλυση και τεκμηρίωση του Πεισιστρατείου Τελεστηρίου και επιλεγμένων θέσεων του Περικλείου – δεν βρίσκονται πάντοτε σε συμφωνία με όσα περιλαμβάνονται σε παλαιότερα σχέδια και αναφορές για την εξέλιξη των ανασκαφών κατά τον 19^ο αι. στο εσωτερικό του Τελεστηρίου. Για τον λόγο αυτό κρίθηκε σκόπιμη η καταγραφή τους στην ανά χείρας μελέτη. Στην επόμενη ενότητα 4.3 συμπεριελήφθη, για λόγους πληρότητας και για την ορθή τοποθέτηση του Πεισιστράτειου Τελεστηρίου στον τόπο και στον χρόνο, συνοπτική αναφορά της εξέλιξης του Ιερού ως τα χρόνια αυτά και συνοψίζονται σε δυο εικόνες οι βασικές διαφορές μεταξύ του Noack και των Κουρουνιώτη & Τραυλού.

Αναφορικά με τις ανασκαφές που έγιναν κατά τον 20^ο αι., δεν κρίθηκε σκόπιμο να συνταχθεί ξεχωριστή ενότητα, καθώς όσες από αυτές έγιναν στο Πεισιστράτειο Τελεστήριο συμπεριελήφθησαν στην ενότητα 4.4 που αφορά στην κατασκευαστική ανάλυσή του. Αναφορικά δε με τις πληροφορίες που αφορούν στην θέση που καταλαμβάνει το Περικλείο Τελεστήριο, αφενός μεν οι ανακοινώσεις των ανασκαφών του 20^{ου} αι. είναι λεπτομερείς και δεν εγείρουν ερωτήματα, αφετέρου δε οι θέσεις που έγιναν παρατηρήσεις στο πλαίσιο της μελέτης δεν απαιτήσαν την διενέργεια ανασκαφών. Στην ενότητα 4.5 περιλαμβάνονται οι νεώτερες αυτές κατασκευαστικές παρατηρήσεις.